

EINDE VERHAAL

Lo van Driel

Einde verhaal

*Een geschiedenis van Duitsland in
36 aanslagen en zelfmoorden*

© 2023 Lo van Driel
Alle rechten voorbehouden
Omslagontwerp Rouwhorst + Van Roon
Omslagbeeld © Bart Rouwhorst / iStock
Foto auteur © Mechteld Jansen
NUR 680/686
ISBN 978 90 284 5318 0
www.wereldbibliotheek.nl

Inhoud

- 1 Jerusalem in Wetzlar 7
- 2 Een jonge dichteres aan de Rijn 15
- 3 Een toneelschrijver ontvangt bezoek 23
- 4 Een romantisch loeder aan de Main 31
- 5 Een Hohenzollern in het vizier 38
- 6 In de Lichtentaler Allee, Baden-Baden 45
- 7 Een staatsman wandelt naar huis 49
- 8 Schilder, schrijver, burgerman 55
- 9 Tumult in het kuuroord 62
- 10 Een toertje over de Linden 68
- 11 Ter hoogte van de Russische ambassade 72
- 12 Een bezoek aan Rüdeshheim 78
- 13 Een uitstekend zwemmer 84
- 14 De gedoodverfde troonopvolger 93
- 15 Wandelend aan het meer 100
- 16 De vrouw met de bijl 108
- 17 De zielenpoot met het peillood 113
- 18 Een veelbelovende geleerde 117
- 19 Op het moment van de hoogste gelukzaligheid 125
- 20 Duel bij Rudolstadt 130
- 21 Man overboord 136
- 22 Een onrechtvaardige behandeling 145
- 23 Een bezoek aan Bosnië 152
- 24 In het Berlijnse kanaal 161

- 25 De dichter en zijn zusje 171
- 26 Een geheime organisatie 179
- 27 Voor de goede zaak 186
- 28 Het theater op het plein 194
- 29 De grote martelaar 199
- 30 Is de generaal thuis? 206
- 31 Voor het slot naar Zweden 214
- 32 De professor en zijn student 222
- 33 Herstellingsoord Davos 230
- 34 De diplomaat en de kleermakerszoon 238
- 35 Susanne en oom Jürgen 246
- 36 Het geval B. – broer en observator 257

Het laatste woord 265

Beknopte literatuurlijst 271

Register 279

Jerusalem in Wetzlar

Het is mei 2022, om precies te zijn 9 mei, en we zijn op weg van Bad Homburg (zestig kilometer ten noorden van Frankfurt am Main) naar Wetzlar in Hessen. Het is een klein uurtje rijden.

Een bezoek stond al jaren op het verlanglijstje. Wetzlar met ruim vijftigduizend inwoners ligt aan de rivier de Lahn, rondom beboste heuvels. In de fabriek van Leitz werd hier ooit de Leica uitgevonden. Het stadscentrum vol vakwerkhuisen, smalle, klimmende straatjes, de Domkerk, terrassen en enkele historische gebouwen, zoals het *Reichskammergericht*.

In mei 1772 woonde Charlotte Buff met haar vader, die weduwnaar was, en haar broers en zusjes in wat nu het *Lottehaus* is, destijds het huis van de Duitse orde. Haar vader was de rentmeester. Het is nu een museum, veel meubilair, schilderijen, afbeeldingen. Voor een deel zijn de spullen nog van de familie Buff. Vele edities van Goethes *Werther* en alles wat er in het kielzog van dat beroemde boek verscheen. Enkele vertrekken zijn gewijd aan het werk van Goethe. Hier wentelen we ons in Goethes zomer in Wetzlar.

Goethe

Tweehonderdvijftig jaar geleden arriveerde in Wetzlar per koets uit Frankfurt de jonge jurist Johann Wolfgang Goethe. Hij kwam zich melden als stagiair bij het Reichskammergericht. Wetzlar had toen ongeveer vijfduizend inwoners, van wie een groot aantal betrokken was bij de rechtbank: rechters, diplomaten, advocaten, gezanten en hun

personeel, ambtelijke medewerkers en iedereen had zijn *Diener* en *Magd*. Veel jonge juristen kwamen van heinde en ver naar Wetzlar om bij het Reichskammergericht ervaring op te doen. Het was het hoogste gerechtshof. Langdurige processen over belastingen, schulden, territoriale kwesties en overeenkomsten van allerlei aard werden voorgelegd aan dit gerechtshof, ook klachten tegen de overheid.

Goethes vader wilde dat zijn zoon nadat hij een jaar als advocaat in Frankfurt had gewerkt naar Wetzlar ging om het werk op het Reichskammergericht te leren kennen. In het huis van *Hofrat* Georg Wilhelm Ludolf in de Schmiedgasse kreeg Goethe een kamer. Hij bleef maar één zomer in Wetzlar. Hij kwam in mei en vertrok halsoverkop op 11 september. Voor zijn werkervaring was het verblijf onbelangrijk. Hij was weinig op de rechtbank en woonde maar een paar zittingen bij, die bestonden uit het voorlezen van lange rekesten. Liever deed hij andere dingen. Zijn tante, *Hofrätin* Lange, had een dochter van zeventien, Hanneke. Goethe vond haar *recht schön, aber unbedeutend*.

Voor 9 juni 1772 had Goethes tante in Volpertshausen, nauwelijks tien kilometer ten zuiden van Wetzlar, een *Ball auf dem Lande* georganiseerd, een dansavond om haar achterneef te introduceren in de juiste kringen. Op die zomeravond kwamen vijftientig jongelui, dertien meisjes en twaalf jongemannen, per koets of te paard naar het jachthuis. Onder het vrouwvolk bevond zich zijn achternicht en haar vriendin Charlotte. Ook twee jonge juristen Johann Christian Kestner en Wilhelm Jerusalem waren van de partij. In wat nu het *Heimatmuseum* in Volpertshausen heet, vond het dansfeestje plaats, in de bovenzaal. Je hebt er een mooi uitzicht.

In kleine kring was toen al in Wetzlar bekend dat ‘de slanke doctor met zijn grote ogen’ (zoals Safranski hem aanduidt) in Frankfurtse kranten recensies schreef en meer geïnteresseerd was in literatuur dan in rechten. Ook vertelde men dat hij een toneelstuk in portefeuille had over een zestiende-eeuwse ridder, dat was *Götz von Berlichingen*. Het zou in 1773 verschijnen. Goethe maakte indruk. Hij kon prachtig voorlezen uit Homerus en Shakespeare en kende de gedichten van Ossian, die de Schot James Macpherson (1736-1796) had geschreven. Mis-

schien heeft Goethe uit de Duitse vertaling voorgelezen. De eerdergenoemde jurist Kestner zag Goethe buiten de stad onder een boom liggen. Enkele vrienden stonden naar hem te luisteren. Kestner was erbij gaan staan en vond hem heel bijzonder.

Al in de koets naar Volpertshausen was Goethe onder de indruk geraakt van Charlotte Buff, de negentienjarige met de hemelsblauwe ogen en de blonde lokken, officieel en volledig Charlotte Sophie Henriette Buff (1753-1828), die als Lotte de wereldliteratuur zou halen. Tot diep in de nacht danste Goethe met haar. Hij wist niet dat Charlotte niet meer vrij was. Zij zou op termijn trouwen met Kestner, zo was afgesproken. Haar aanstaande deed die avond alsof hij alleen maar met Lotte bevriend was. De volgende dag ging Goethe op bezoek in Lottes ouderlijk huis. Zij had de leiding van het huishouden en aan haar was de opvoeding van de zeven jongere broertjes en zussen toevertrouwd. Goethe was hevig verliefd en hij probeerde haar zo veel mogelijk te zien.

Op een dag heeft Charlotte Goethe gezegd dat zij gebonden was, dat ze was 'beloofd' aan Kestner. Haar toekomstige partner had geen bezwaar tegen vriendschappelijke omgang, integendeel, hij genoot zelf van de geestige Goethe. Zo raakte de jonge dichter intensief bevriend met Lotte en Kestner. Gezamenlijke uitstapjes en bezoeken waren niet onmogelijk. In die heerlijke zomer met Lotte – een enkele keer met Kestner erbij – zwierven ze door de velden, luisterden naar de vogels, rustten uit in de schaduw, werden kletsnat tijdens een onweersbui en zaten rond de keukentafel erwten te doppen. Dat kon zo niet blijven.

Op 9 of 10 september 1772 was Goethe weer op bezoek en ontspan zich een gesprek dat Kestner in zijn dagboek vastlegde. De discussie ging over de toestand na de dood, over weggaan en terugkeren. 'We spraken met elkaar af dat wie het eerst zou sterven de levenden zo mogelijk een bericht zou zenden.' Goethe ging terneergeslagen naar zijn kamer, waar hij brieven schreef. In de brief aan Kestner sloot hij er een voor Lotte in. De volgende morgen vertrok hij vroeg, zonder van hen afscheid te hebben genomen. Hij schreef dat hij het niet langer kon uithouden. Aan Lotte schreef hij dat hij alleen was en hilde, maar

dat hij hen gelukkig achterliet. Toen Lotte de brief las, hield ze het evenmin droog, maar volgens Kestner was ze opgelucht, want ze kon hem niet geven wat hij verlangde. Goethe keerde terug naar Frankfurt.

Op latere leeftijd zou hij Lotte nog één keer zien. Vierenveertig jaar later – Lotte was inmiddels weduwe – reisde ze met haar dochter naar Weimar om een bezoek te brengen aan haar zuster en zwager. Over die ontmoeting schreef Thomas Mann zijn *Lotte in Weimar* – een verbijsterend boek. Zonder verhaal, een boek voor Goethe-kenners en Mann-bewonderaars – in lange hoofdstukken geven personen uit de omgeving van Goethe hun visie.

Werther

Na het overhaaste vertrek uit Wetzlar in september 1772 liep Goethe door het dal van de Lahn. Hij volgde bijna de hele rivier tot waar die ten zuiden van Koblenz in de Rijn uitmondt en ging vervolgens naar Ehrenbreitstein, waar hij een bezoek bracht aan de schrijfster Sophie von La Roche en haar gezin. De zwarte ogen van haar dochter Maximiliane zou hij in zijn roman over wat hij in Wetzlar had meegemaakt aan Lotte geven.

In Frankfurt was Goethes vader ontstemd. Wetzlar had alleen maar geld gekost. De situatie thuis vond de jonge schrijver onplezierig. Hij vernam dat iemand in Wetzlar een einde aan zijn leven had gemaakt. Wilhelm Jerusalem had zichzelf doodgeschoten. Hij was naar het dansfeestje mee geweest. Het geval was in het stadje het gesprek van de dag. Goethe was geschokt toen hij het hoorde en meende dat Jerusalems benepen opvoeding de oorzaak was. Hij wilde precies weten wat er gebeurd was en vroeg Kestner om inlichtingen. Die schreef begin november 1772 een gedetailleerd verslag. Er bestaat een mooie uitgave van, met facsimile, transcriptie en aantekeningen.

Goethe wist dat Kestners huwelijk met Lotte aanstaande was en dat ze daarna in Hannover zouden gaan wonen – ook daar is het Kestner-Buff-Haus te bezoeken. Ze trouwden op 3 april 1773. Goethe dwong af dat hij ringen zou kopen, hij zou ze opsturen, op de bruiloft zou hij niet verschijnen.

Pas begin 1774 combineerde Goethe alles wat hij meegemaakt en gehoord had tot een verhaal. In februari begon hij zonder plan of schema aan wat *Die Leiden des jungen Werthers* zou worden. De eerste versie stond in goed vier weken op papier. Eind mei of begin juni stuurde hij het manuscript naar de drukker in Leipzig, waar het boek in oktober anoniem verscheen.

Hoofdpersoon is Werther, die in het stadje Wahlheim aangekomen is om een erfeniskwestie te regelen, in wezen is hij op de vlucht voor een ingewikkelde liefdesaffaire. Aan zijn vriend Wilhelm schrijft Werther dat hij nu van het heden wil genieten. Wat voorbij is, is voorbij. Het landschap, de dorpjes, de bloesem, de spelende kinderen, de bron in het dorp, dat is het heden. Tijdens een dansavondje wordt hij verliefd op Lotte. Zij is echter verloofd.

Het boek bestaat voor het grootste deel uit fragmenten uit brieven die Werther aan zijn vriend Wilhelm schreef over zijn hopeloze liefde. Later in het verhaal wordt duidelijk dat er een *Herausgeber* is, een samensteller, die uit Werthers brieven aan Wilhelm en die aan Lotte en haar verloofde Albert een boek heeft samengesteld. Aan het eind volgt Werthers zelfmoord. In *Dichtung und Wahrheit* doet Goethe het voorkomen alsof de zelfmoord van Jerusalem de directe aanleiding was om zijn boek over Werther te schrijven, maar het had nog een heel jaar geduurd voordat hij eraan begonnen was.

De Duitse versie van *Werther* staat als *Hörbuch* integraal op YouTube en wordt in een aangepast tempo met veel smartelijke *achs* in ruim vijf uur voorgelezen. Een van de commentaren luidt dat je met verhoging van de afspeelsnelheid het tot twee uur kunt reduceren. Zowel het een als het ander klopt. In de Nederlandse vertaling van Thérèse Cornips noteert de vertaalster dat zij heel wat ‘achs’ heeft weggelaten.

Die Leiden des jungen Werthers raakte in Europa een gevoelige snaar. Velen vonden het een immoreel boek omdat de zelfgekozen dood niet werd afgewezen. Van een zelfmoordmode onder invloed van het boek is echter geen sprake geweest, al zijn er enkele gevallen bekend dat iemand van het leven afscheid nam met het boek onder handbereik. Niet zozeer de liefdeskwellung met de zelfmoord van de hoofdpersoon

is de kern van het boek, maar de beschrijving van een schepsel dat geen houvast heeft in zichzelf.

Goethe baseerde zich voor zijn verhaal op zijn ervaringen in Wetzlar. Die belevenissen combineerde hij met het noodlottige einde van Jerusalem. Karl Wilhelm Jerusalem (1747-1772), zoon van een theoloog, afkomstig uit Braunschweig, kende Goethe uit zijn studententijd in Leipzig. Hij was geïnteresseerd in filosofie. In mei 1770 was Jerusalem aangesteld bij het justitieel bestuur in Wolfenbüttel, het jaar daarop was hij als secretaris van de gezant naar Wetzlar gekomen. De relatie met zijn baas was onaangenaam en liep uit op zijn ontslag.

Jerusalem werd in Wetzlar verliefd op de ruim dertigjarige Elisabeth Egell (1741-1813), de echtgenote van Philipp Herd, secretaris van het gezantschap van de Palts. Op donderdag 29 oktober 1772 heeft Jerusalem gehoord dat hij niet meer bij het echtpaar Herd-Egell op bezoek mocht komen. Jerusalem was vertwijfeld en maakte een eind aan zijn leven.

Toen Goethe Kestner had gevraagd om een verslag van Jerusalems dood heeft Kestner inlichtingen gevraagd, onder meer bij de bediende van Jerusalem en de arts over de gebeurtenissen en het exacte verloop van de zelfmoord. Ook heeft Kestner geprobeerd voor Goethe meer te weten te komen over wat er bij het echtpaar Herd gebeurd is. Die dingen heeft Kestner aan zijn verslag toegevoegd.

Op dinsdag 27 oktober is Jerusalem bij Herd geweest samen met een vriendin van Charlotte Buff. Ze hadden tot acht uur tarot gespeeld. Daarna heeft Jerusalem het meisje naar huis gebracht en onderweg herhaaldelijk gesproken over het leven na de dood. Wie het eerst dood zou gaan, moest een plekje in de hemel reserveren voor de ander. Het meisje had er nog grapjes over gemaakt.

Op woensdag 28 oktober was er in Gasthaus Zum Kronprinzen aan het kerkplein – het bestaat nog steeds – een etentje waar tegen zijn gewoonte Jerusalem aanwezig was. Hij had als gast Herd, de echtgenoot van de vrouw op wie hij verliefd was, meegenomen. Na deze bijeenkomst is Jerusalem met Herd meegegaan om bij hem thuis koffie te drinken. Tegen Herds vrouw zou hij toen gezegd hebben dat het de

laatste keer was dat hij met hen koffie dronk. Ze dacht dat hij een grapje maakte.

Op een bepaald moment is Herd vertrokken omdat hij nog iets voor zijn baas moest doen. Toen hij terugkwam, merkte hij dat de sfeer totaal veranderd was. Zijn vrouw was buitengewoon ernstig en Jerusalem vertrok zonder een woord te zeggen. Herd kreeg argwaan. Tegen zijn vrouw zou hij gezegd hebben, min of meer om haar op de proef te stellen, dat ze Jerusalem te eten moesten vragen nu hij door hem in het Gasthaus was uitgenodigd. Zijn vrouw antwoordde daarop dat dit absoluut niet moest gebeuren, de omgang met Jerusalem moest zelfs helemaal beëindigd worden. Ze heeft vervolgens gezegd wat er was gebeurd tijdens zijn afwezigheid: Jerusalem had voor haar geknield en haar zijn liefde verklaard. Ze was boos geworden en ze wilde dat haar man Jerusalem de verdere toegang tot hun huis verbood. Herd heeft 's anderdaags, op 29 oktober, Jerusalem door het dienstmeisje een briefje laten bezorgen. Later die dag heeft Jerusalem nog een antwoord gestuurd, maar dit werd door Herd niet in ontvangst genomen.

's Middags heeft Jerusalem om ongeveer vier uur zijn knecht naar Johann Kestner gestuurd met de vraag of hij diens pistolen mocht lenen want hij was van plan op reis te gaan. De knecht moest voor patronen zorgen, wat nog niet zo eenvoudig was. Die avond wilde hij in verband met het voorgenomen vertrek tijdig Jerusalems laarzen uittrekken. Dat mocht echter niet want zijn meester wilde nog uit. En tegen negen uur moest hij zelfs nog vuur maken, want Jerusalem zou niet vroeg naar bed gaan. De knecht was gekleed op bed gaan liggen om 's morgens om vijf uur direct alles voor de reis gereed te kunnen maken.

Toen hij de volgende dag tegen zes uur naar de kamer van Jerusalem ging, zag Jerusalems knecht op tafel een kaars branden, maar hij kon niet direct alles onderscheiden. Plotseling zag hij zijn heer op de vloer liggen, hoorde hem kreunen en zag nattigheid. Hij dacht dat hij lag over te geven, maar zijn oog viel op de pistolen en hij zag bloed op de stoel, de werktafel en de vloer. 'Mijn god, heer assessor, wat hebt ge gedaan?', riep hij, maar het antwoord was niet meer dan gereutel. De barbier en de dokter werden geroepen. Die hebben Jerusalem op bed

gelegd met een verband om zijn hoofd. Volgens zijn bediende lag hij erbij als een dode, moeizaam ademend.

Het bleek dat Jerusalem zich, aan zijn schrijftafel zittend, met een pistool boven het rechteroog dwars door zijn hoofd had geschoten. Een kogel is echter niet gevonden, noch in zijn hoofd, noch in de kamer. Tussen twaalf uur en half één is door een franciscaner priester in het tegenoverliggende klooster een schot gehoord. In het huis heeft niemand iets gemerkt. Jerusalem is na het schot uit zijn stoel gevallen. Om twaalf uur is hij overleden. Op tafel lag Lessings treurspel *Emilia Galotti*.

Die Leiden des jungen Werthers zou nooit geschreven zijn zonder Goethes zomerse maanden in Wetzlar. Voor iedereen was duidelijk wat de werkelijkheid achter het boek was. Lotte is net als Charlotte Buff een dochter van een weduwnaar die zorgde voor haar broers en zussen. Goethe en Werther zijn beiden op 28 augustus jarig. Werthers kleding, geel vest en blauwe frak, was ook Goethes outfit. Jerusalem pleegde zelfmoord met geleende pistolen en net als Werther had hij Lessings *Emilia Galotti* in de kamer waar hij stierf. Hele passages uit het verslag van Kestner heeft de schrijver letterlijk gebruikt en allerlei zaken die betrekking hadden op zijn vriendschap met Charlotte Buff en Johann Kestner heeft hij erin verwerkt.

Toen het boek op verschijnen stond, schreef Goethe hun dat hij spoedig een vriend zou sturen die grote overeenkomst met hemzelf had. Toen Kestner en zijn vrouw *Werther* lazen, waren ze niet blij. Er stond te veel in dat naar hen wees, zoals de suggestie dat Lotte in de roman Werthers liefde had beantwoord. En Albert – Kestner dus – werd beschreven als een bekrompen burgermannetje.

Al vroeg werd Wetzlar een pelgrimsoord, net als Weimar. Je kunt tegenwoordig behalve het huis van Lotte ook de woning waar het gebeurde, het Jerusalemhaus, Schillerplatz 5, bezoeken. Een treurig kamertje waar je je onwillekeurig de laatste woorden van Goethes roman herinnert: *Kein Geistlicher hat ihn begleitet*.

Een jonge dichteres aan de Rijn

In 2004 zond de vPRO de derde *Heimat*-serie uit van Edgar Reitz (*1932). Met zijn geboortedorp in de Hunsrück als uitgangspunt verfilmde hij in die reeks de Duitse geschiedenis van 1989 tot 1999. *Chronik einer Zeitenwende* (Kroniek van een veranderende tijd) begint met de val van de Muur in 1989. In de lobby van een hotel in West-Berlijn kijken mensen gefascineerd naar tv-schermen. Ze zien wat er aan de grensposten van Oost-Berlijn gebeurt. *Das glücklichste Volk der Welt* noemde de regisseur de eerste aflevering over de historische gebeurtenissen. Dat zeiden de mensen toen echt.

Ik herinner het me als de dag van gisteren. De week vooraf waren we met de trein naar de Pruisische hoofdstad gereisd. Op Bahnhof Zoo moesten we uitstappen en gingen we naar hotel Alsterhof in de Augsburger Straße. Toen we op de kamer kwamen, schakelden we de televisie in. RIAS, ZDF, ARD, NDR en nog enkele regionale zenders gaven doorlopend uitzendingen over Oost-Berlijn en de DDR.

In Reitz' derde reeks van *Heimat* ontmoeten twee oude bekenden elkaar, al kijkend in de hotelloobby naar de televisie. Hermann Simon en Clarissa Lichtblau hebben allebei carrière gemaakt in de muziek. Hermann Simon als componist en dirigent, Clarissa als zangeres. Als ze elkaar na al die jaren in Berlijn weer ontmoeten, besluiten ze samen verder te gaan, onderbroken door vele afspraken voor concerten en optredens. Als ze 's morgens in hun Berlijnse hotel wakker worden na een gezamenlijke nacht, de nacht van de val van de Muur, vertelt Clarissa aan Hermann dat ze jaren geleden de ruïne van een vakwerkhuis

heeft gezien op een bijzondere plek. De bouwval wordt in *Heimat* 3 zorgvuldig heropgebouwd. Dat bijzondere huis hoog aan de Rijn met uitzicht op het dal en de wijngaarden op de hellingen, tussen Bingen en Koblenz, kun je bezoeken, het is een soort restaurantje.

Dirigent Hermann Simon en zangeres Clarissa Lichtblau noemen hun nieuwe villa het Günderrode-Haus. Volgens de verkoper was dit het huis van Karoline von Günderrode. Weet je wie dat was? vraagt ze Hermann. Een dichteres uit de Romantiek, zegt hij. Zo is het, antwoordt Clarissa, al woonde Karoline helemaal niet in dat huis, noch in de buurt. Maar de epische verdichting werkt: de levens van de altijd op weg zijnde musici weerspiegelen zich in het leven van de dichteres uit de Romantiek.

In het Stift

In 2006 was Karoline von Günderrode twee eeuwen dood. Ze werd op 11 februari 1780 als eerste van zes kinderen geboren in Karlsruhe en stierf, zesentwintig jaar oud, in Winkel aan de Rijn, een eindje stroomopwaarts voorbij Bingen, op de rechteroever tegenover Ingelheim, waar Multatuli woonde. Haar jeugd was zorgeloos. Ze bezocht bals, al dan niet gemaskerd, zoals het betaamde voor een schoonheid uit de betere kringen. Ze droeg oorringen en maakte haar wenkbrauwen met koolstof op. Lichtblauwe ogen moet ze gehad hebben, halfang haar. Haar vader, in dienst van de markgraaf van Baden, was in 1786 gestorven. En Karolines moeder was met de kinderen naar Hanau gegaan, waar ze als gezelschapsdame aan het hof van Hessel-Kassel verkeerde. Om op stand te kunnen blijven leven wilde ze dat haar oudste dochter Karoline in het *Damenstift*, het tehuis voor adellijke dames, aan de Roßmarkt in Frankfurt am Main opgenomen werd. Voor haar hoefde dan geen man gezocht te worden en geen bruidsschat te worden betaald. Wie zonder zorgen wil zijn, zoeken zijn heil in een religieuze instelling.

Karoline kwam bij twaalf stiftvrouwen, levend volgens een strenge dagindeling, zedig en sober, gekleed in een lange jurk, bij voorkeur zwart. Ze had geen gelofte afgelegd en op afspraak was bezoek mogelijk. Nooit herenbezoek, nooit alleen buiten het *Stift*, tenzij voor een aange-

kondigde afspraak, voor familiebezoek of logeerpartijen met een goed doel, zoals hulp bij gebrekkige grootouders. Tijdens die weken buiten het tehuis droeg Karoline weleens het hemelse blauw en er zijn zelfs aanwijzingen dat ze dan een gemaskerd bal niet altijd schuwde. Maar de regel was: geen *Schmuck*, geen modieuze haardracht, geen theater, geen dansje. Twee sobere kamertjes had ze en met een klein maandgeldje moest ze zich veel ontfeggen. Ze las graag, maar de boeken die ze wilde, kreeg ze met moeite. Klopstock kende ze goed, Goethe uiteraard, vooral Schiller las ze graag en de nieuwe romantici zoals Friedrich Schlegel, Novalis, Jean Paul en Hölderlin. Zelf schreef ze gedichten. De eenzaamheid van het Stift was daarvoor niet ongunstig. Ze verdiepte zich in de filosofie. Het werk van Kant, Fichte en Herder was haar bekend.

In de zomer van 1799 was ze wekenlang te gast op een landgoed in het Odenwald. Het zou een ingrijpende ervaring worden. Daar was namelijk ook de jonge, briljante jurist Friedrich Carl von Savigny te gast, net twintig jaar oud en al afgestudeerd in Marburg. Hij zou een eminent kenner van het Romeins recht worden, op zijn dertigste hoogleraar, uiteindelijk in Pruisen minister van Justitie. Toen hij in het Odenwald arriveerde, kwam hij eigenlijk om uit te rusten. Ook voor Savigny was de ontmoeting met Karoline ingrijpend. Ze hadden diepzinnige gesprekken en genoten van elkaar, staande bij het raam, kijkend over de beboste heuvels in de zomerse avond. Ze maakten lange wandelingen. Savigny had het gevoel dat deze jonge vrouw begrip had voor zijn wetenschappelijke ambitie. Ze had die zelf ook, in het verborgene, want ze was nu eenmaal geen man. Niet een dagboek of poëziealbum was haar dierbaar, maar een *Studienheft* met natuurwetenschappelijke en filosofische aantekeningen. Ze oefende zich in de klassieke versleer. De zusters in het Stift noemden haar dan ook 'lieveling der muzen'. Savigny sprak tijdens die dagen met Karoline over politiek en merkte dat ze sympathie had voor Napoleon en de ideeën van de Franse Revolutie, wat hij tamelijk naïef vond. Samen lazen ze van Goethe onder andere *Hermann und Dorothea*.

De jonge jurist was niet blind voor Karolines charmes. Ze moet er indrukwekkend uitgezien hebben. Er zou zelfs gekust zijn. Zij sprak

kort daarop over de vervulling van een droom. Karoline heeft gehoopt op die ene zin en later op een verlossend bericht. Maar het kwam niet. Savigny wilde eerst inlichtingen inwinnen – wie was zij eigenlijk en uit welke familie kwam ze. Daarom schreef hij een gehaaide brief aan Georg Friedrich Creuzer, een classicus in Marburg, later in Heidelberg. Savigny deed alsof hij voor iemand anders informeerde naar Karolines familie. Terwijl Savigny op studiereis ging, schreef Karoline een gedicht waarvoor zij het woord *Trauerschatten* bedacht.

Wat Savigny over Karolines familie hoorde, was mogelijk te min. Het lijkt echter waarschijnlijker dat hij haar intellectuele en literaire ambitie niet passend vond voor de vrouw die hij zocht. In deze weken maakte Savigny kennis met Clemens Brentano, de jonge dichter. Via hem ontmoette hij andere familieleden in het Frankfurtse stadspaleis, niet ver van het Stift waar Karoline woonde. Met haar zocht hij geen contact. Het was des te pijnlijker omdat Karoline ook wel met de familie Brentano omging. Haar twintigste verjaardag (1800) was treurig. In haar schrift noteerde ze: ‘Der lange Schlaf des Todes schließt unsere Narben, der kurze des Lebens unsere Wunden... der Mensch muß der Leidenschaft fähig und mächtig sein.’ (De lange slaap van de dood sluit onze littekens, de korte slaap van het leven geneest onze wonden... de mens moet tot passie in staat zijn en deze beheersen.) Ze schreef er een bitter gedicht over.

Du innig Roth,
Bis an den Tod
Soll meine Lieb Dir gleichen,
Soll nimmer bleichen,
Bis an den Tod,
Du glühende Roth,
Soll sie Dir gleichen.

Jij, innig rood, tot in de dood zal mijn liefde de jouwe evenaren, zal nimmer vervagen, tot in de dood, het vurige rood, zal ze de jouwe evenaren. Het gedicht is in kleine kring bekend geraakt omdat de

Duitse componist Wolfgang Rihm het op muziek zette. Alphons Diepenbrock componeerde trouwens eveneens enkele liederen op haar teksten, zoals *Kann ich im Busen heisse Wünsche tragen* (1902) en *Ist alles stumm und leer* (1908).

In vrijheid gevangen

Ondanks het liefdesverdriet leek het jaar 1801 voor Karoline veelbelovend. Ze had een nieuwjaarsbal bezocht, een concert bijgewoond en zelfs in februari deelgenomen aan een maskerade. Vervolgens werd ze uitgenodigd in Offenbach op het buitenhuis van de schrijfster Sophie von la Roche, een kennis van haar moeder. Zij was de grootmoeder van de kinderen Brentano.

Tijdens het verblijf leerde Karoline de zestienjarige Bettine Brentano kennen, wat leidde tot een onstuimige vriendschap. Voor Bettine begon een nieuw leven. Terug in Frankfurt liep ze zo vaak als mogelijk van haar ouderlijk huis naar het Stift om met Karoline te praten over de kunst en het leven, vooral ook het leven voor een vrouw. Bettine nodigde Karoline uit in het Brentano-huis in Frankfurt. Daar leerde ze Bettines zus Gunda kennen, een degelijke, praktische jonge vrouw. Clemens Brentano op zijn beurt nam zijn vriend Friedrich von Savigny mee. Die vond in Gunda wat hij zocht. De toenadering ging buiten Karoline om, zelfs toen ze met Gunda meeging naar een *Kurort* werd haar niets verteld.

Karoline klaagde over haar leven van melancholie en eenzaamheid. 'Mein Leben ist so leer, ich habe so viel langweilige und unausgefüllte Stunden.' Waarom was ze geen man? Ze had diep in zich de 'onvrouwelijke wens' om op het slagveld te sterven. Ze schreef dat ze geen gevoel had voor vrouwelijke deugdzaamheid, *für Weiberglückseligkeit*. Alleen het wilde, grootse beviel haar. Innerlijk voelde ze een wanverhouding: 'ich bin ein Weib und habe Begierden wie ein Mann, ohne Männerkraft'.

De teleurstellingen leidden tot poëzie, als narcoticum. Op haar vierentwintigste, in 1804, publiceerde Karoline von Günderrode haar eerste bundel, *Gedichte und Phantasien*, onder het pseudoniem Tian. Een tweede bundel volgde het jaar daarop, *Poetische Fragmente*. Snel

was bekend wie Tian was. Het leidde tot zowel bewondering als spot. Haar verzen waren niet vrouwelijk genoeg. Ze schreef over liefde en hartstocht, over dood en verlies. Ze schreef in de traditie van haar tijd over natuur en avondrood, met een vrouwelijke blik, maar af en toe op scherpe toon. Dat beviel niet iedereen.

In haar gedicht 'Liebe' staat: 'In Freiheit doch gefangen/ In Stummheit Sprache/ Schüchtern bei Tage.' Ja, gevangen in vrijheid. In stomme taal en overdag verlegen, zeg maar sprakeloos. Ongeremd beschreef ze de afgrond waarin iemand die ongelukkig is in de liefde terecht komt. In veel gedichten verbergt ze zich achter een mannelijk ik, ze kruipt als het ware achter Don Juan. Niet alleen liefde, verdriet, gevoelens, ook de tijd zelf is haar thema. Zo in het gedicht 'Vorzeit, und neue Zeit'. Een kwatrijn over vroeger, dat de aarde een smal, nauwelijks begaanbaar pad leek, met een afgrond ernaast – de levensweg waarschijnlijk.

Het is mogelijk dat Heinrich von Kleist in het voorjaar van 1804 Karoline von Günderrode heeft ontmoet. Kleist verbleef in die tijd in Mainz voor een medische behandeling. De veronderstelde ontmoeting berust op een mededeling van Kleists allereerste biograaf Eduard von Bülow. Die opmerking inspireerde Christa Wolf tot de roman *Kein Ort, Nirgends* (1979), waarin Karoline en Kleist elkaar ontmoeten. Sober en ingetogen laat Christa Wolf twee mensen met elkaar omgaan die een vermoeden hebben van wat hun wacht. Of de zeventwintigjarige Kleist zijn drie jaar jongere lotgenote werkelijk heeft ontmoet, is verder nergens vastgelegd.

Hoopvol wachtend

Op zaterdag 4 augustus 1804 – een warme zomerdag – mocht Karoline met een koets meerijden van Frankfurt naar Heidelberg. Ze was uitgenodigd door een getrouwde jeugdvriendin. Haar man was hoogleraar in de theologie. Ze was er net toen er een collega van de theoloog binnenkwam, Friedrich Creuzer. Hij had een paar maanden eerder zijn professoraat in Marburg verruild voor een aanstelling in de klassieke talen aan de universiteit van Heidelberg. Hij was de man aan wie Savigny inlichtingen had gevraagd over de familie van Karoline. Creuzer was